

БУКВАР НАШОГО ЧАСУ: МІЖ САКРАЛЬНИМ І ПРОФАННИМ

Метою пропонованої розвідки є окреслення версій текстів-абеток, текстів-каталогів у новелістичних конструктах сучасної прози. У дослідженні розглядаються внутрішні жанрові можливості, які містить новела як мала епічна форма, та вияви позажанрових зв'язків. Дослідження міжкультурних комунікацій в художньому просторі розкриває універсальність сучасної естетики. Простежується трансформація принципів алфавітної цілісності окремих елементів у постмодерній моделі мислення.

Ключові слова: алфавіт, метафора літери, конструкт, концепт, текст, постмодернізм.

Целью предлагаемого исследования является определение версий текстов-азбук, текстов-каталогов в новеллистических конструктах современной прозе. В исследовании рассматриваются внутренние жанровые возможности, которые содержит новелла как малая эпическая форма, и проявления внежанровых связей. Исследование межкультурных коммуникаций в художественном пространстве раскрывает универсальность эстетики. Прослеживается трансформация принципов алфавитной целостности отдельных элементов в постмодернистской модели мышления.

Ключевые слова: алфавит, метафора буквы, конструкт, концепт, текст, постмодернизм.

The purpose of the proposed study is to define versions of the text-alphabets, text-directories in the short stories constructs of modern prose. Intragenre possibilities of short story as a small epic form and result of non-genre relations are examined in the article. The analysis of the transcultural communication in the artistic space allows to define the universalism of modern aesthetics. The transformation of the alphabetic principles of individual elements in Postmodern thinking patterns is traced.

Key words: alphabet, metaphor of letter, construct, concept, text, postmodernism.

*Якщо світ – хаос, то книга стає не космосом, а хаосмосом, не деревом, але кореневищем.
Книга-кореневище реалізує принципово новий тип естетичних зв'язків.
Усі її точки будуть зв'язані між собою, але зв'язки ці безструктурні,
множинні, заплутані, вони постійно обриваються.
Ж. Дельоз, Ф. Гваттарі*

*Думку, з якою не варто сперечатися, не варто й висловлювати.
Хосе Ортега-і-Гасет*

Проекції фрагментарності буття на різні вияви існування й діяльності людини продовжують привертати увагу філософів і культурологів, фізиків і математиків, літературознавців і лінгвістів. Лауреат Нобелівської премії з хімії І. Пригожин так окреслив параметри картини світу: «Сучасна західна цивілізація досягла незвичних висот у мистецтві роз'єднання цілого на частини, а саме в розкладі на найдрібніші компоненти. <...> Забуваємо зібрати відокремлені частини в те єдине ціле, яке вони колись склали» [14, с. 11]. Аналізуючи ситуацію культурного сьогодення, французький фізик, філософ і культуролог А. Моль дійшов висновку, що «знання складаються з розрізнених уривків, пов'язаних простими, суто випадковими відношеннями близькості за часом

засвоєння, за співзвуччям або асоціаціями ідей» [12, с. 43]. Ці фрагменти не утворюють структури, проте вони надають «екрану знань» певної щільності й компактності. А. Моль послуговується поняттям «мозаїчної культури», яке увиразнює фрагментарність постмодерної естетики.

Зсуви й розлами, пов'язані зі зміною культурних парадигм в останні десятиліття ХХ ст., пояснюються народженням «динамічного образу нової реальності», зафіксованої, як зауважує Г. Кучумова, у новітніх відкриттях, які призвели до зміщень смислових акцентів і вироблення нової ієрархії значущих культурних цінностей. Серед чинників переходу від статичної картини світу, а водночас і свідчення ускладненого стану культури дослідниця називає «теорію

ідентичності» Ж. Лакана, «ефект реальності» Р. Барта, «перевідкриття часу» І. Пригожина й Г. Гакена [9, с. 3]. Варто згадати ще концепцію «дромократії» філософа й архітектурного критика П. Вірлію, погляд на фрагменти й фрактали, обґрунтування понять симулякрів і гіперреальності філософом, соціологом і культурологом Ж. Бодріаром, міждисциплінарні підходи, запропоновані антропологом Г. Бейтсоном, ідеї Ж. Дельоза й Ф. Гваттарі.

Спроби осмислити й артикулювати ситуацію формування нових культурних патернів у проекції на структуру сучасної прози апелюють до праць Р. Барта, Ж. Батая, У. Еко, А. Моля, М. Фуко та інших мислителів. На нашу думку, цікаво простежити, як художньо обігрується принцип алфавітної цілісності окремих елементів у постмодерній моделі мислення. Частково на це питання щодо творчості окремих авторів звертали увагу Н. Беляєва, М. Липовецький, А. Татаренко, С. Шейко-Маленьких та інші дослідники.

Метою статті є окреслення версій текстів-абеток у конструктах сучасної епіки, висвітлення взаємодії сакрального і профанного начал у художньому моделюванні текстів-абеток. Стаття не претендує на всеохопність матеріалу: в роботі представлено зразки творів, що обумовлюють дослідження текстів-абеток як множинних наративів і предметів для обговорення. Матеріалом для спостережень слугують твори О. Сивуна, Т. Толстої, Ю. Издрика, В. Єшкілева й О. Гуцуляка.

Проблема космогонічного символізму літер та принципу їх поєднання має давні традиції й виходить за межі філологічної науки, тяжіючи радше до сфери філософської. Семантично грецька лексема *stoicheion* пов'язана з розумінням літери як несамостійної складової певної цілісності, «лінії». Пізніше це слово вживалося щодо основи, стихії та елемента, «тобто, метафорично, як те, з чого треба починати, аби дістатися цієї зв'язної цілісності» [2, с. 59-60]. За твердженням Г. Блюменберга, спроби відтворити античне розуміння довкілля як космосу через реабілітацію метафори книги природи в сучасному письменстві постає не «тільки анахронізмом, що зазнає катастрофи у змаганнях з поняттями історії та історичності, а й герменевтичним непорозумінням» [2, с. 60]. Метафора літер хоча й «унаочнює дедуктивний метод атомістичної теорії, але аж ніяк не може стати її обґрунтуванням», а в її синтетичному аспекті виявляється особливо плідною для структурованих естетичних текстових утворень, приміром, «Іліади» та «Одисеї» Гомера чи «Анналів» Еннія [2, с. 63]. У контексті можливостей астрологічного прочитання небесних знаків та міркувань на тему фатуму мотив літер постає у філософській концепції Плотіна [2, с. 65].

У давній українській літературі було відомо кілька збірок основних правил досягнення душевного спокою: «Алфавіт духовний» Д. Туптала, «Алфавіт духовний інокам і мирським» І. Копинського, «Розмова, названа Алфавіт, або Буквар миру» Г. Сковороди. Цей твір відзначається глибинними спробами осягнення мікрокосму й світу символів, осмисленням сродної праці й самопізнання як умов досягнення стану «веселія серця» [16, с. 413-463]. «Майже зухвало відкинувши традиційну метафору книги на користь

безпосередності Божого голосу та Божого наказу, – продовжує Г. Блюменберг, – Кант дивним чином повертається назад до книги, причому до священної книги, до старозаповітної книги Йова» [2, с. 253].

Розуміння алфавітної цілісності та метафорики літер набувало власне езотеричного змісту. Приміром, над символікою єврейського алфавіту ґрунтовно працювали прихильники кабалістичного вчення. Подальший розвиток філософської думки увиразнив цю проблему й спричинив її актуальність та новизну, адже «природа, хоча й є книгою, але книгою, написаною ієрогліфами, шифрами, математичними формулами, – вона втілює парадокс книги, що приховує себе від читача [2, с. 253].

Так звана «філологічна проза», поширена в 20-ті рр. ХХ ст., набула на межі ХХ-ХХІ ст. різних художніх виявів. У повісті В. Мاکаніна «Буква «А» епіграф з «Котловану» А. Платонова слугує інтертекстуальним маркером, що увиразнює соціальну проблематику сучасного твору: «Какие слова начинаются на «а»? – спросил активист. Одна счастливая девушка... ответила со всей быстротой и бодростью своего разума: – Авангард, актив, аллилуйщик, аванс, архилевый, антифашист!» [11]. Платонівські алюзії виринають і в тексті Д. Бикова «Орфографія». «Потому что из слов обозначаются линии и лозунги и твердый знак нам полезней мягкого. Это мягкий нужно отменить, а твердый нам неизбежен: он делает жесткость и четкость формулировок. Всем понятно?», – говорить персонаж в А. Платонова [13]. Опера в трьох діях нашого сучасника Д. Бикова «Орфографія» у формі авантюрного сюжету переповідає історію російської інтелігенції [3].

Проте сакралізований простір світу літер концептуалізується в ризоматичній парадигмі культури як химерне сплетіння високого і низького, елітарного і масового, сакрального і профанного. Знаковими для означення постмодерної моделі мислення є праці Ж. Дельоза. Так, під назвою «Алфавіт» були впорядковані інтерв'ю-бесіди між Ж. Дельозом і К. Парне, зняті П.-А. Бутаном для телевізійного щотижневика «Метрополіс» на французько-німецькому каналі «Арте». Двадцять чотири літери за аналогією до концептив-домінант для потрактування сучасного світу й людини в ньому – класичний приклад мистецько-філософської реалізації нелінійної моделі побудови філософського метатексту: Animal (Тварина), Boisson (Випивка), Culture (Культура), Desir (Бажання), Enfance (Дитинство), Fidelite (Відданість), Gauche (Лівий), Histoire de la philosophie (Історія філософії), Idee (Ідея), Joie (Радість), Kant (Кант), Litterature (Література), Maladie (Хвороба), Neurologie (Неврологія), Opera (Опера), Professeur (Професор), Question (Питання), Resistance (Супротив), Style (Стиль), Tennis (Теніс), Un (Єдине), Voyage (Подорож), Wittgenstein (Вітгенштейн), Zigzag (Зигзаг) [4]. Ж. Дельоз і Ф. Гваттарі наполягають на тому, що «...концепт не має ані констант, ані перемінних, відтак, неможливо розрізнити ані змінюваних видів для певного постійного роду, ані постійного виду для певних змінюваних індивідів» [4, с. 31]. «Вони процесуальні, – наголошують мислителі, – модулярні. Концепт того чи того птаха – це не його

рід чи вид, а композиція положень, забарвлення й співу; це щось нерозрізняване; не так синестезія, як синейдезія. Концепт – це гетерогенезис, тобто впорядкування складових за зонами суміжності» [5, с. 31]. Таке впорядкування в межах рекламного дискурсу пропонує один із текстів сьогодення – «Brand» молодого російського літератора О. Сивуна, надрукований 2008 року в «Новом мире» під авторською дефініцією «поп-арт роман» [15]. Специфічна стадія авторефлексивності в романі вже висвітлена в розвідці Н. Беляєвої «Самосвідомість російського постмодернізму: поп-арт роман Олега Сивуна «Brand» [1]. Розгортання літературного тексту в рекламно-медійній дискурсивній практиці, зрозуміло, не є винаходом О. Сивуна. Досить згадати загальновідомі романи Ф. Бегбгдера «99 франків» та В. Пелевіна «Generation П», однак інноваційним у романі «Brand» сприймається перетворення рекламного матеріалу з прийома на сюжетну конструкцію, унаслідок чого новонароджений текст стає важливішим за матеріал. «Brand» складається з 26 розділів-назв популярних марок, каталогізованих відповідно до англійського алфавіту: «1. Andy Warhol», «2. Barbie», «3. Coca-Cola», «4. Dolce & Cabban», «5. Esquire», «6. Ford», «7. Google», «8. Home Box Office», «9. IKEA», «10. Jameson», «11. Kodak», «12. Lufthansa», «13. McDonald's», «14. Nokia», «15. Orbit», «16. Putin», «17. Quelle», «18. Ray-Ban», «19. Sony», «20. Tour de France», «21. USA», «22. Visa», «23. Wal-Mart», «24. Xerox», «25. Young & Rubicam», «26. Zentropa», причому 16 та 20 бренди («Putin» та «Tour de France» підсумовані мовчанням, що має графічні відповідники – «(((» та «...»))» [15]. Однак паратекстові елементи епіграфів з Беньяміна, Барта, Берроуза, Бодрієра, Ульбека та інших, підсумкові рекламні слогани не тільки є виявом авторської рефлексії, а й переносять читачку увагу на маргінальне текстуальне поле, що закономірно стає центральним, адже крізь призму пропонованих концептів фрагментарно формується історія життя молодого людини.

Н. Беляєва нагадує, що прийом каталогізації частково відомий ще з часів античності, адже його знаходимо в «Іліаді» Гомера, тоді як у бароковому мистецтві він став основою композиції [1, с. 30]. Погоджуючись із твердженням літературознавця щодо незаперечної приналежності тексту до зразків нелінійної структури, звернемося до інших «постнекласичних версій алфавітів-каталогів».

Кожна з 33 глав роману Т. Толстой «Кись» названа літерою слов'янської абетки від «Аз» до «Жиці». Цей текст асоціюється з дельозівською «літературою кореневища» навіть за формальними, понятійно-образними показниками. «Алфавітна форма організації тексту робить його схожим на послання зниклої цивілізації, зашифроване в певних символах», – пише С. Шейко-Маленьких [19, с. 24]. На сплетінні азбуки з енциклопедією російського життя в романі «Кись» наголошує М. Липовецький. «При цьому в енциклопедизмі, – зауважує дослідник, – проступає азбучний примітив – так Бенедикт розставляє книги в бібліотеці свого тестя за смішним асоціативним принципом, який за ідеєю нічим не гірший і не кращий за принцип алфавітний і з тією ж мірою

умовності імітує здатність охопити неосяжну строкатість всього і вся» [10]. Занурення в картотеку систематичного алфавітного каталогу представляє читачам не просто перелік бібліографічних карток, а сплетіння світу-тексту, в якому не залишилося нічого нечитаного, тобто невідомого: «...Боборькин, Бабаевский, Чичибабин, «Бибигон», Гоголь, «Дадаисты. Каталог выставки», «Мимикрия у рыб», «Вивисекция», Тютюнник, Чавчавадзе, «Озеро Титикака». Боясь догадатися, дрожащими руками перебирал Бенедикт сокровища; про восьмой номер он уж и не думал, нет восьмого номера, – переживем, но – книга за книгой, книга за книгой, журнал за журналом, – все это уже было, было, было, читал, читал, читал... Так что же: все прочитал? А теперь что читать? А завтра? А через год? Во рту пересохло, ноги ослабли. Высоко поднял в руке свечу, синеватый свет ее раздвигал тьму, плясал по полкам, по книжным корешкам... может, наверху... Платон, Плотин, Платонов, «Плетение жинковых жакетов», Плисецкий Герман, Плисецкая Майя, «Плиссировка и гоффра», «Плевна. Путеводитель», «Пляски смерти», «Плачи и запевки южных славян», «Плейбой». «Плитка керамическая. Руководство по укладке». «Планетарное мышление». «Плавание в арктических водах». «План народного развития на пятую пятилетку». «Плебеи Древнего Рима». «Плоскостопие у детей раннего возраста». «Плевриты». «Плюшка, Хряпа и их веселые друзья». Все читал. Все. «Все кончено, – пробормотал Владимир». Ничто не предвещало. Вот – предвещило...» [18, с. 230-231].

«Лексикон інтимних міст» Ю. Андруховича та «33 герої укрліг» І. Славинської – оригінальні версії каталогізованих подорожніх нотаток та літературно-критичного інтерв'ю.

«Дослідження досконалості» сербського письменника Сави Дам'янова, за спостереженням перекладача й літературознавця А. Татаренко, структурно поділено на п'ять частин, кожна з яких відповідає літері грецького алфавіту. «У «Дослідженні досконалості», – зауважує вчена, – реалізовано принцип «ускладненої форми», який характеризується поєднанням різних типів текстуальної презентації: складна система приміток, різні типи азбук, графічна схема, завданням якої є допомогти читачеві знайти вихід з текстуального лабіринту» [17, с. 238].

У романі В. Єшкілева й О. Гуцуляка «Адепт» трактування метафізичної сутності знакової системи увиразнює космогонічну проблематику. Знак постає філософською категорією, яка підлягає переосмисленню. «Він зрозумів, що гра Знаками Суцього виявилася невдалою. Обрані, що свято вірили в Знаки, прорахувались. Вічність, котра мудріша за жерців усіх храмів Землі, стерла пліснявою Знаки, яким передбачалося безсмертя. Він відчув убогість Знаків болем серця, як закоханий відчуває зраду коханої істоти. І в присмерковому напіввидінні він побачив, як повз нього проходять у безодню легіони Знаків, сумних від свого безсилля» [6, с. 229]. У творі постає універсальний метонімічний означник хаосу й порядку, світла й темряви: «Літери грецькі, арабські, арамейські, іудейські, латинські йшли до чорного небесного провалля. Повзли, перебираючи променями,

зірки, Трикутники, Свастики, крокували кутасті руни. А за ними линув сірий, чорний, червоний потік Знаків, зовсім химерних, зачинених і диких; і не було Числа тим приреченим витворам людським; і зорі Оріона дивувались їхньому могутньому безсиллю; і Ворог радив тому походові, бо вмів обертати мудрість і дикість Знаків на користь собі» [6, с. 229-230].

Своєрідними є взаємини сучасної людини з сакральним світом буквених знаків. «Ворогів у мене не так уже й багато, – зізнається персонаж у романі Ю. Іздрика «Воцтек», – принаймні їх можна перелічити на пальцях руки. Якщо мати так багато пальців і так багато рук. Отож ворогів у мене рівно 32. Пом'янемо їх поіменно: А., Б., В., Г., Д., Е., Є., Ж., З., И., І., Ї., Й., К., Л., М., Н., О., П., Р., С., Т., У., Ф., Х., Ц., Ч., Ш., Щ., Ю., Я., Ђ. Або так: «а», «б», «в», «г», «д», «е», «є», «ж», «з», «и», «і», «ї», «й», «к», «л», «м», «н», «о», «п», «р», «с», «т», «у», «ф», «х», «ц», «ч», «ш», «щ», «ю», «я», «ь». Навіть поодинокі вони становлять грізну силу. А разом вони просто непереможні. Або так: «Н., Е., П., Е., Р., Е., М., О., Ж., Н., І.» Або врешті так: «н», «е», «п», «р», «е», «р», «е», «м», «о», «ж», «н», «і» [7, 130-131]». Фрагментарність, розщеплення на частки не оминає й молитовного звернення до Всевишнього, яке розпадається у «Воцтеку» на окремі літери [7, с. 137].

Такі художні проєкції органічно вписуються в запропоновану філософами Ж. Дельюзом та Ф. Гваттарі парадигму ризику, адже «складові концепту не бувають ані постійними, ані перемінними, а всього лиш варіаціями, впорядкованими за суміжністю» [5, с. 31]. Якщо, наприклад, у теософській концепції О. Блаватської літері надавалася роль небесного першообразу земних реалій, то в сучасних версіях текстів-абеток переважає втілення концептів пост-модерної свідомості, умонастроїв сьогодення з його

занепадом метаоповідей, змішуванням високого мистецтва й поп-культури.

Героїня твору Д. Кіша «Енциклопедія мертвих», від імені якої ведеться оповідь, опинилася на ніч у швейцарській Королівській бібліотеці, кожен зал якої був присвячений одній літері: «Значить, думала я, оце і є та знаменита «Енциклопедія мертвих»! Я увяляла її собі якоюсь древньою книгою, «книгою старовинною», чимось на зразок «Тибетської книги мертвих», або «Кабали», або Житій Святих, себто одним із тих езотеричних витворів людського духу, яким можуть насолоджуватись лише пустельники, рабині і ченці» [8, с. 110]. Споглядаючи снігові вершини, зелені луки, квіти на деревах, чуючи дзвони сільської церкви, героїня поринає у світ свого батька, знаходить тут усе, що було з ним на землі, бо енциклопедія – «це спосіб, в який описані людські стосунки, зустрічі, краєвиди, ота ряснота деталей, з яких складається людське життя» [8, с. 110]. Але потрапити до неї можуть тільки ті люди, про яких не згадують інші енциклопедії. У творі Д. Кіша піднесено думку про унікальність кожної особистості й неповторність індивідуального життєвого шляху кожної людини, тобто мікроісторії.

Отже, у сучасній літературі не втрачає актуальності антропоцентрична модель конструювання текстів-алфавітів. Якщо, наприклад, О. Сивун через літери як симулякри брендів створює мозаїку життя нашого молодого сучасника, то Д. Кіш увиразнює саме екзистенційно-філософське наповнення метафори літери.

Створення текстів-алфавітів і їхня подальша реконструкція постають своєрідним виявом риторичної стратегії, що передає розгубленість самотньої людини на, кажучи словами Т. Еліота, безплідній землі. У подальших публікаціях плануємо продовжити розгляд каталогізованих конструктів пост-модерної літератури.

ЛІТЕРАТУРА

1. Беляева Н. В. «Самосознание русского постмодернизма: поп-арт роман Олега Сивуна «Brand» / Н. В. Беляева // Літературознавчі студії. – 2010. – Вип. 26. – С. 28–36.
2. Блюменберг Г. Світ як книга / Ганс Блюменберг; [перекл. з нім., прим. та комент. В. Єрмоленка]. – К.: Лібра, 2005. – 544 с.
3. Быков Д. Орфография. Опера в трех действиях / Дмитрий Быков. – М.: Вагриус, 2003. – 686 с.
4. Делез Ж. Алфавит [Електронний ресурс] / Жиль Делез. – Режим доступу: http://www.gumer.info/bogoslov_Buks/Philos/delez_alf/01.php.
5. Делез Ж. Что такое философия / Жиль Делез, Феликс Гваттари; [перевод с фр. С. Н. Зенкина]. – М.: Ин-т экспериментальной социологии, 1998. – 287 с.
6. Єшкілев В. Адепт. Роман знаків [Текст] / Володимир Єшкілев, Олег Гуцуляк. – Х.: Вид-во «Клуб сімейного дозвілля», 2008. – 240 с.
7. Іздрик Ю. Р. 3:1. Острів КРК. Воцтек. Подвійний Леон / Ю. Р. Іздрик. – Х.: Вид-во «Клуб сімейного дозвілля», 2009. – 320 с.
8. Кіш Д. Енциклопедія мертвих / Данило Кіш; [пер. з серб. А. Татаренко]. – Л.: Класика, 1998. – 147 с.
9. Кучумова Г. В. Роман в системі культурних парадигм (на матеріалі німецькоязычного роману 1980-2000 гг.: автореф. дисс. на соиск. учен. степени д-ра філол. наук: спец. 10.01.08 «Теорія літератури. Текстологія» / Г. В. Кучумова. – Самара. – 2010. – 47 с.
10. Липовецкий М. След Кыси [Електронний ресурс] / Марк Липовецкий // Искусство кино. – 2001. – № 2. – Режим доступу: http://www.rodichenkov.ru/critic/tatiana_tolstaya/index.html.
11. Манакин В. Буква «А» [Електронний ресурс] / Владимир Манакин // Новый мир. – 2000. – № 4. – Режим доступу: http://magazines.russ.ru/novyi_mi/2000/4/makanin.html.
12. Моль А. Социодинамика культуры / Абрам Моль; [пер. с франц., предисл. Б. В. Бирюкова]. – М.: Изд-во ЛКИ, 2008. – 416 с.
13. Платонов А. Котлован [Електронний ресурс] / Андрей Платонов. – Режим доступу: <http://antology.igrunov.ru/authors/platonov/kotlovan.html>.
14. Пригожин И. Порядок из хаоса: Новый диалог человека с природой / Илья Пригожин, Изабелла Стенгерс; [пер. з англ. Ю. А. Данилова; общ. ред. В. И. Аршинова, Ю. Л. Климонтовича и Ю. В. Сачкова.]. – М.: Прогресс, 1986. – 432 с.
15. Сивун О. «Brand» / Олег Сивун // Новый Мир. – 2008. – № 10. – С. 7–68.
16. Сковорода Г. Твори : у 2 т. / Григорій Сковорода. – К.: ТОВ «Вид-во Обереги», 2005. – 2-е вид., виправ. – (Київська б-ка давнього укр. письменства. Студії; Т. 5, 6). – Т. 2 : Трактати. Діалоги. Притчі. Переклади. Листи. – 480 с.
17. Татаренко А. Поетика форми в прозі постмодернізму (досвід сербської літератури) / Алла Татаренко. – Л.: ПАІС, 2010. – 543 с.
18. Толстая Т. Н. Кысь : [роман] / Татьяна Толстая. – М.: Эксмо, Олимп, 2007. – 352 с. – (My Best).
19. Шейко-Маленьких С. И. Поэтика русского постмодернизма в прозе 1990-х годов (Мир как текст) : дисс. ... канд. филол. наук : 10.01.01 / Софья Ивановна Шейко-Маленьких. – СПб., 2004. – 162 с.